

Fizinė, verbalinė ir netiesioginė agresija: skirtumai tarp lyčių

Rita Žukauskienė

Socialinių mokslų daktarė, vyr. asistentė,
Vilniaus Pedagoginio universiteto
Psichologijos katedra,
Studentų g. 39, Vilnius

Pastaraisiais dešimtmečiais vaikų ir paauglių agresyvaus elgesio tyrimuose daug dėmesio skiriama agresyvaus elgesio formų analizei. Tokį susidomėjimą iš dalies paskatino agresyvaus elgesio tyrimai, kai agresyvus vaiko elgesys nustatomas remiantis bendraamžių pateikiamais vaiko elgesio vertinimais. Paaiškėjo, jog vaikų bendraamžiai pastebi tokius agresyvaus elgesio atvejus, atskleidžia tokias agresyvaus elgesio formas, kurios ankstesniuose tyrimuose, remiantis paties tiriamojo atsakymais arba jo elgesio stebėjimu, likdavo nepamatytos ir neužfiksuotos.

Agresyvus elgesys reiškiasi labai įvairiais būdais ir įvairiomis formomis. Bussas (1961) agresija laikė tokį elgesį, kai „vienas individas žaloja, kenkia kitam individui“. Jis skyrė dvi agresijos rūšis: (1) pykčio agresiją, kurią sukelia skausmingi stimulai, ir (2) instrumentinę agresiją, kuri skirta kitiems tikslams pasiekti. Nors pykčio ir instrumentinė agresija atitinka Berkowitzo (1989) pasiūlytą agresyvaus elgesio skirstymą į reaktyvią ir instrumentinę agresiją, Bussas (1961) mano, kad instrumentinė agresija yra svarbesnė. Instrumentinė

agresija savo ruožtu skirstoma į fizinę ir verbalinę, aktyvią ir pasyvią, tiesioginę ir netiesioginę. Busso (1961) manymu, fizinės agresijos išraiška – skausmo kitam sukėlimas. Žodinė agresija – reakcija, kuri pasireiškia atstumiant arba gąsdinant. Tiesioginė agresija nukreipta į šalia esantį tos agresijos tikslą arba auką, tuo tarpu netiesioginė agresija gali pasireikšti kenkimu aukai per atstumą, pavyzdžiui, skleidžiant nepagrįstas paskalas arba praduriant aukos mašinos padangas. Aktyvi agresija pasireiškia instrumentiniais veiksmais, kurie perduoda nemalonią stimuliaciją, tuo tarpu neaktyvi agresija pasireiškia neveikimu arba veiksmais, kurie neleidžia aukai pasiekti norimų tikslų. Žala, skriauda, kurią patiria pasyvios agresijos aukai, dažnai pasireiškia, kai agresoriaus tuo metu nėra šalia. Aktyvi ir tiesioginė agresija leidžia aukai aiškiai identifikuoti agresorių ir atlyginti, atsikeršyti jam, tuo tarpu pasyvi ir netiesioginė agresija gali leisti agresoriui išvengti atpažinimo, atsakomybės ir bausmės.

Berkowitzas (1989) teigia, jog egzistuoja reaktyvi ir instrumentinė agresija. Reaktyvi agresija susijusi su įgimtu biologiniu organizmo

polinkiu impulsyviai atakuoti nemalonių stimulių šaltinį, turint tikslą tą individą sužeisti. Instrumentinė agresija yra žalos, skriaudos darymas siekiant kokių nors kitų tikslų. Skiausti kitą asmenį yra tik būdas skriaudikui pasiekti savo tikslą. Berkowitzas (1989) teigia, kad kiekvienas skriaudos veiksmas apima abi agresijos formas, tačiau jis taip pat nurodo, jog impulsyvi reaktyvi agresija yra svarbesnė, norint suprasti žiaurų žmonių elgesį. Tuo tarpu Bandura (1983) teigia, kad reakcijos į neigytinius įvykius priklauso nuo individo kognityvinio įvertinimo.

Aptariant agresyvaus elgesio skirtumus tarp lyčių, daugelis autorių (Maccoby, Jacklin, 1980, White, 1983; Hyde, 1984 ir kt.) sutinka, kad vyrai yra fiziškai agresyvesni nei moterys. Tačiau analizuojant verbalinę agresiją, elgesio tendencijos nėra tokios akivaizdžios. Nors paprastai manoma, kad moterys verbaliai agresyvesnės nei vyrai, tačiau tyrimų duomenys to nepatvirtina. Bandura (1973) savo tyrimuose nerado nuo lyties priklausančių verbalinės agresijos skirtumų, tuo tarpu Searsas, Rau ir Alpertas (1965) nustatė, jog berniukai verbaliai agresyvesni už mergaites. Toks neatitikimas tarp kasdienių pastebėjimų ir tyrimais nustatytų faktų gali būti susijęs su tuo, kad yra keletas skirtingų verbalinės agresijos tipų, neužfiksuotų naudotomis metodikomis.

Moterų agresyvaus elgesio, kaip atskiro fenomeno, tyrimai tik pastaruoju metu susilaukia daugiau dėmesio. Bussas (1961) teigė, jog moterys taip retai elgiasi agresyviai, kad jų agresijos apraiškų ir neverta tyrinėti. Jis teigė, jog agresija (pagal tuometinį supratimą) yra tipiškas vyriškas fenomenas. Olweusas (1978), tirdamas paaugliams būdingą erzinimą, tyčiojimąsi, agresyvų priekabiavimą, laikėsi nuomo-

nės, jog toks elgesys labai retai būdingas paauglėms mergaitėms, ir todėl mergaičių elgesio netyrinėjo. Tik vėliau jis pradėjo tyrinėti taip pat ir mergaičių agresyvų elgesį (Olweus, 1986). Frodis, Macaulay, Thome (1977), apibendrinami rezultatus, gautus atlikus 314 tyrimų, nustatė, jog 54 proc. buvo analizuojamas tik vyrų agresyvus elgesys, ir tik 8 proc. tyrimų – vien tik moterų elgesys.

Björkqvistas ir Niemelä ((1992) taip pat pabrėžia, kad daugelyje agresyvaus elgesio tyrimų dalyvauja vyriškos lyties atstovai. Netgi kai į tyrimus įtraukiamos moteriškos lyties atstovės, agresyvus elgesys tiriamas pagal vyrams būdingas agresyvaus elgesio formas, todėl paprastai tiriama fizinė agresija. Pavyzdžiui, naudojant elgesio stebėjimą natūraliomis sąlygomis (mokyklos kieme), galima tiksliai pastebėti ir užfiksuoti tik fizinės agresijos apraiškas. Remdamiesi duomenimis, surinktais stebint vaikus darželyje ir mokyklos kieme, Maccoby ir Jacklinas (1974) teigia, kad yra akivaizdu, jog vyrai yra žymiai agresyvesni nei moterys. Analizuojant per pastaruosius du dešimtmečius gautus duomenis, tyrinėjant agresyvaus elgesio skirtumus tarp lyčių, daug autorių (White, 1983; Hyde, 1984; Eagly, Steffen, 1986; Björkqvist, Niemelä, 1992), prieina prie išvados, jog skirtumai tarp lyčių agresyvaus elgesio atžvilgiu yra daugiau kokybinio nei kiekybinio pobūdžio.

Galima netgi svarstyti, ar yra prasmės ginčytis dėl to, ar vienos lyties asmenys yra agresyvesni už kitos lyties asmenis. Reikia atsižvelgti į konflikto pobūdį. Pirmiausia į tai, ar agresija pasireiškia tarp grupių, ar tai yra asmeninis konfliktas grupės viduje tarp grupės ar šeimos narių. Antra, labai svarbu atsižvelgti į tai, kas yra agresijos objektas, t. y., ar agre-

sija pasireiškia tarp vyro ir vyro, moters ir moters, vyro ir moters. Nagrinėjant asmeninės agresijos apraiškas tarp grupės narių, matyti, jog daug dažniau konfliktai pasireiškia tarp tos pačios nei tarp priešingos lyties asmenų. Jei apsiribosime tik fizine agresija, be abejo, pasitvirtins daugelio autorių keliama hipotezė, jog vyrai žymiai agresyvesni už moteris, bent jau vakarietiško tipo visuomenėse. Tačiau, kaip rodo antropologiniai tyrimai (Fry, 1992; Cook, 1992), kai kuriose kultūrose šis dėsniumas nepasitvirtina. Nagrinėdami žiaurumą, pasireiškiantį namuose, Strausas, Gellesas, ir Steinmetzas (1974) nerado skirtumo tarp lyčių. Šių autorių duomenys rodo, kad žiauriai elgiasi tiek vyrai, tiek moterys, tik rimtesnių kūno sužalojimų padaro vyrai. Tačiau reikia pažymėti, jog vyrai ir moterys nebuvo lyginami pagal psichinio smurto ir suteikiamo skausmo stiprumą, pasireiškiantį konfliktų metu. Nėra pagrindo teigti, neva moterys turėtų būti mažiau agresyvios ir mažiau linkusios konfliktuoti nei vyrai (Björkqvist, 1994). Bet, būdamos fiziškai silpnesnės, jos naudoja kitokius, ne fizine agresija paremtus, veikimo būdus, siekdamos norimų tikslų. Jis teigia, kad jei agresyvaus elgesio ir konfliktų strategijos yra išmoktos, o ne įgimtos, tai moterys turėtų naudoti kitus veikimo būdus nei vyrai. Sprendžiant konfliktines situacijas, svarbūs ne tik fiziniai, bet ir verbaliniai gebėjimai, socialiniai įgūdžiai, valingumas ir t. t. Žmogiškosios būtybės pasižymi kitokiais, ne fizinio pobūdžio, veikimo būdais, naudoja tokias agresyvaus elgesio formas, kurios nėra būdingos gyvūnams.

Agresyvaus elgesio stilius taip pat keičiasi laikui bėgant. Kaip jau buvo aptarta, gyvūnams būdingesnė agresyvumo forma yra fizinė. Taip pat ir mažų vaikų, kurių verbaliniai sugebėji-

mai dar nėra išsivystę, elgesyje dominuojanti agresijos forma yra fizinė agresija. Vystantis verbaliniams sugebėjimams, jie greitai pritaikomi ne tik taikiai bendrauti, bet taip pat ir agresyviems tikslams siekti. Kai vaikas įgyja tam tikrus socialinius bendravimo įgūdžius, jis gali pradėti naudoti žymiai subtilesnes, sudėtingesnes agresyvaus elgesio formas. Agresorius gali padaryti žalos kitam asmeniui (agresijos taikiniui) net nebūdamas identifikuotas; tokios agresyvaus elgesio strategijos vadinamos netiesiogine agresija (Lagerspetz, Björkqvist, Peltonen, 1988). Galima teigti, jog suaugusių žmonių konfliktų sprendimas fizine agresija dažniau yra išimtis nei taisyklė. Labiau tikėtina, jog pasireikš kitos agresyvaus elgesio formos. Burbank (1987), apžvelgdama antropologinius moterų agresyvaus elgesio tyrimus, pažymi, kad skirtingų tautų moterys naudoja gana daug agresyvių veiksmų formų. Ji teigia, jog moterys gana retai griebiasi fizinės agresijos prieš savo vyrą. Dažniausiai fizinės agresijos priežastis – vyro neištikimybė. Tačiau Burbank (1987) taip pat nustatė, kad moterys yra žymiai agresyvesnės kitų moterų nei vyrų atžvilgiu. Konfliktuodamos su kitomis moterimis, jos naudoja fizinę agresiją, pavyzdžiui, tąso už plaukų, tuo tarpu toks elgesys neįmanomas joms konfliktuojant su vyrais. Kai jos nori įskaudinti savo vyrus, joms tenka surasti kitų, išradingesnių elgesio būdų. Vienas iš jų – sukurti pasityčiojimui iš vyro skirtą dainą. Tokios dainos forma yra netiesioginės agresijos apraiška, kai agresorius nori įskaudinti kitą asmenį, nestatydamas savęs į tiesioginį fizinį pavojų.

Vienas pagrindinių argumentų, aiškinant, kodėl vyrai yra agresyvesni nei moterys, yra teiginys, jog vyrų kraujyje yra aukštesnis tes-

tosterono lygis. Tačiau daugelis autorių abejoja, ar testosterono lygis ir žmonių agresyvus elgesys yra stipriai tarpusavyje susiję. Tyrimų rezultatai gana priešaringi – nuo tokio ryšio patvirtinimo iki jo neradimo. Ryšys tarp testosterono lygio ir agresyvaus elgesio pagrįstas gyvūnų tyrimais. Tuo tarpu žmonių elgesį labiau lemia socialiniai ir kognityviniai mechanizmai nei fiziologiniai veiksniai. Žmonės gali naudoti kitus agresyvaus elgesio būdus, ne vien fizinius, pavyzdžiui, netiesioginę agresiją, kuri yra subtilesnė, bet visgi labai efektyvi, ir kur fizinė jėga nėra būtina. Skirtingų vyrų ir moterų agresyvaus elgesio formų gali būti išmokstama per išmokymo mechanizmus, tai nėra tiesiogiai susiję su hormonais. Daugelio tyrimų duomenys gali patvirtinti šią nuomonę.

Björkqvistas, Östermanas, Lagerspetz (1993) teigia, kad skirtumai tarp lyčių gali būti paaiškinti, atsižvelgiant į efekto ir pavojų, pastangų ir atlygio tarpusavio santykį. Efekto ir pavojų tarpusavio santykis išreiškia subjektyvų agresyvaus veiksmo padarinių įvertinimą. Agresorius įvertina sumanytos panaudoti strategijos efektyvumą ir fizinį, psichologinį ar socialinį pavojų, susijusį su jo numatytais veiksmais. Tikslas yra surasti tokių veikimo būdų, kurie būtų labai efektyvūs, bet kartu sukeltų kiek įmanoma mažesnę pavojų. Agresorius siekia maksimalių rezultatų su maksimalia rizika. Pavyzdžiui, fizinė agresija yra efektyvi, tačiau labai rizikinga. Nesėkmei ištikus, agresorius rizikuoja pats būti sužeistas. Todėl fizinę agresiją keičia verbalinė arba netiesioginė, kai vystosi vaiko socialiniai gebėjimai. Netiesioginės agresijos atveju santykis tarp efekto ir pavojų yra pats palankiausias. Kuo toliau agresorius yra nuo savo oponento, tuo geriau jam pavyksta išvengti kontraatakų ir tuo labiau su-

mažėja jo rizika. Netiesioginė agresija gali būti labai efektyvi, o agresorius, jei pavyksta, lieka neidentifikuotas.

Kaip jau buvo minėta, ankstesni agresyvaus elgesio tyrimai rėmėsi prielaida, kad berniukai yra agresyvesni už mergaites, tuo tarpu dabar atliekamuose tyrimuose prielaidos keliamos atsargiau, daugiau dėmesio skiriama kokybiniam skirtumams nustatyti, neapsiribojama vien kiekybiniu įvertinimu. Tai rodo, kaip keičiasi visuomenės pažiūra į atskiroms lytims būdingus elgesio ypatumus. Be to, aiškėja, jog kol kas yra labai mažai pakankamai gerai parengtų tyrimų metodikų, leidžiančių tyrinėti netiesioginę agresiją.

Tiesioginės ir netiesioginės agresijos samprata buvo pateikta Busso (1961) darbuose. Bussas (1961) teigia, jog agresyvus elgesys gali pasireikšti įvairiomis formomis. Jis skiria fizinę ir verbalinę, tiesioginę ir netiesioginę agresiją. Šios dichotominės poros daugeliui autorių yra priimtinos, tačiau empiriniuose tyrinėjimuose joms skiriama nevienodai dėmesio. Apibūdindamas netiesioginę agresiją, Bussas akcentavo priešiškus emocinius prasižėjimus (pvz., durų trankymas, stalų vartyimas, daiktų gadinimas, pykčio priepuoliai ir t. t.). Tuo tarpu kiti autoriai akcentuoja, jog netiesioginė agresija turi būti suprantama kaip socialinė manipuliacija. Tokios nuomonės laikosi Feschbachas (1969), jis teigia, jog vyrai ir moterys skirtingai naudoja netiesioginę agresiją. Pavyzdžiui, mergaitės išstumia iš grupės naujus narius žymiai dažniau nei berniukai, ir tai įvyksta pirmomis bendravimo minutėmis. Björkqvistas (1994), tyrinėdamas paauglėms būdingus agresyvaus elgesio stilius, pateikdavo klausimus mergaitėms, kaip jos, jų draugai ir jų priešai elgiasi, kai konfliktuoja

su kitais (kitomis) arba yra ant jų supykę. Paaiškėjo, kad mergaitės apibūdino netiesioginius, manipuliacinius veikimo būdus, tokius kaip pasityčiojimas, draugystės nutraukimas ir kitos užmezgimas, bandymas patraukti kitus į savo pusę, pašalinimas iš grupės, nemalonių raštelių rašinėjimas ir t. t. kaip tipiškus savo elgesio būdus konfliktinėje situacijoje. Remiantis tokio pobūdžio interviu, buvo sukurta agresyvaus elgesio tyrimo metodika (Björkqvist, Lagerspetz, Österman, 1992) pagrįsta bendraamžių pateiktai vaiko elgesio įvertinimais. Tyrimai parodė, kad bendraamžių apklausa pagrįstas tyrimo būdas kur kas validesnis ir patikimesnis, nei kai duomenis apie savo agresyvumo lygį ir pobūdį pateikia pats asmuo. Ši agresyvaus elgesio tyrimo metodika leidžia nustatyti tiek tiesioginės (fizinės ir verbalinės), tiek netiesioginės agresijos lygį.

Björkqvistas, Lagerspetz ir Kaukiainen (1992) teigia, jog agresyvus elgesys pasireiškia tam tikra seka: 1) tiesioginė fizinė agresija; 2) tiesioginė verbalinė agresija; 3) netiesioginė agresija. Netiesioginė agresija suprantama kaip socialinė manipuliacija: agresijos objektas atakuojamas ne tiesiogiai, bet aplinkiniais būdais, agresorius lieka neidentifikuotas ir nenubautas. Minėtų autorių tyrimai parodė, kad mergaičių netiesioginė agresija dramatiškai išryškėja apytikriai 11 metų amžiuje. Tuo tarpu berniukų elgesiui būdinga tai, jog vidutinis fizinės agresijos lygis paauglystėje ima mažėti, ir pradėdamas keisti ne tik žodine, bet ir netiesiogine agresija. Tokį agresyvaus elgesio strategijų raidos pobūdį galima paaiškinti išaugusiais socialiniais gebėjimais.

Tyrinėjant agresyvaus elgesio ypatumus, siekiant nustatyti agresyvaus elgesio formas, dažnai naudojama bendraamžių apklausa. Ben-

draamžių vertinimus, kaip tyrimo metodiką agresyvaus elgesio tyrimui, pasiūlė Eronas, Lefkowitzas, Walderis ir Huesmannas (1972). Šiuo tyrimo būdu, kurdami savas bendraamžių apklausa paremtas metodikas, dabar naudojami daugelis autorių (pvz., Olweus, 1978, Masten, Morison, Pellegrini, 1985 ir kt.). Toks tyrimo būdas pagrįstas prielaida, kad agresyvus elgesys laikomas socialiai nepriimtiniu, todėl negali būti tyrinėjamas remiantis vien paties asmens pateiktai savęs vertinimais. Natūralus vaikų elgesio stebėjimas mokyklos kieme yra objektyvus metodas, tačiau taip dažniausiai pavyksta užfiksuoti tik atvirą fizinę agresiją. Manoma, kad asmenys, geriausiai žinantys, ar vaikas elgiasi agresyviai, ar ne, yra kiti vaikai, kadangi būtent jų atžvilgiu ir pasireiškia agresyvus elgesys – įvairiomis formomis, kiekvieną dieną ir labai skirtingose situacijose. Be to, bendraamžių pateikti vertinimai stipriai koreliuoja su kitų asmenų, ypač mokytojų ($r = 0,61$, $p < 0,01$), pateiktai vaiko agresyvaus elgesio įvertinimais (Žukauskienė, 1997). Tai rodo, jog skirtingi ekspertai, stebintys vaiką toje pačioje aplinkoje, įvertina vaiko agresyvumo lygį gana panašiai. Todėl manome, jog bendraamžių apklausa vaiko agresyvaus elgesio tyrimams yra pakankamai objektyvus tyrimo metodas.

Šiame tyrime keliama hipotezė, jog vaiko agresyvaus elgesio forma priklauso nuo amžiaus ir nuo lyties, t. y. 8–14 metų berniukams būdingas aukštesnis fizinės ir žodinės agresijos lygis, tuo tarpu vyresnėms, 13–14 metų, mergaitėms būdingesnė netiesioginė agresija. Manome, kad agresyvus elgesys su amžiumi nesilpnėja, tik įgauna kitas formas. Paaugliai (o ir vyresni žmonės) nėra mažiau agresyvūs, lyginant su jaunesniais vaikais, tačiau jie dažniau naudoja kitas, netiesiogines,

agresyvaus elgesio formas. Tyrime taip pat keliami prielaida, kad fizinė ir verbalinė agresija yra statistiškai reikšmingai susijusi su vaiko nesėkme moksle, t. y. su nepakankamai išvystytais vaiko pažintiniais gebėjimais. Tuo tarpu nepažangumo ir netiesioginės agresijos ryšys turėtų būti ne toks stiprus, kadangi, kaip rodo Björkqvisto ir kt. (1992) tyrimai, netiesioginės agresijos naudojimas susijęs su išaugusiais vaiko socialiniais ir pažintiniais gebėjimais.

Be to, užsienio šalyse įvairių agresyvaus elgesio formų tyrimams skiriama daug dėmesio, nors gaunami rezultatai kartais gana prieštaringi. Lietuvoje duomenų apie 8–14 metų vaikų agresyvaus elgesio formų skirtumus tarp lyčių nėra. Todėl vienas iš šio tyrimo tikslų – nustatyti berniukų ir mergaičių agresyvaus elgesio formų ypatumus skirtingose amžiaus grupėse ir palyginti su kitų tyrimų, atliktų Vakarų šalyse, duomenimis.

Metodika

Tiriamieji

Tyrime dalyvavo 154 tiriamieji (67 mergaitės ir 87 berniukai), besimokantys Vilniaus miesto vidurinėse ir pradinėse mokyklose. Tiriamųjų amžius – nuo 8 iki 14 metų.

Tyrimo metodai

Fizinės, verbalinės ir netiesioginės agresijos tyrimas. Tyrime panaudota Lagerspetzo, Björkqvisto, (1992), Björkqvisto, Östermano, Kaukiainen (1992) sukurta tyrimo metodika DIAS, skirta tirti fizinę, žodinę ir netiesioginę agresiją; ji pagrįsta bendraamžių pateiktais vaiko elgesio įvertinimais. Metodika sudaryta iš trijų skalių:

1. **Fizinės agresijos skalė.** Ją sudaro septyni teiginiai, tokie kaip „Stumdosi“, „Mušasi“, „Atima daiktus“, „Pakiša koją“, „Tampo kitus vaikus“ ir kt.

2. **Tiesioginės verbalinės agresijos skalė.** Ją sudaro penki teiginiai: „Įžeidinėja“, „Rėkia ant kitų“, „Pravardžiuoja“, „Erzina“, „Grasina priamušti“.

3. **Netiesioginės agresijos skalė.** Ją sudaro devyni teiginiai, tokie kaip „Susidraugauja su kitais, taip atkeršydamas“, „Pasakoja apie kitus nebūtus dalykus“, „Apkalba tuos, su kuriais yra susipykęs“, „Rašo raštelius, kur kritikuoja kitus“, „Papasakoja to asmens paslaptis kitams“, „Skleidžia paskalas“ ir kt.

Tyrimo eiga

Kiekvienam vaikui pateikiamas atspausdintas teiginių sąrašas ir langeliai kiekvieno klasės vaiko vardui įrašyti. Mokinių prašoma pažymėti, kaip galima įvertinti (nuo 0 iki 4, t. y. 0 = niekada; 1 = retai; 2 = kartais; 3 = gana dažnai; 4 = labai dažnai) kiekvieno jų klasės vaiko elgesį tam tikru būdu. T. y. vaikas, perskaitęs teiginį (pvz., „Rašo raštelius, kuriuose kritikuoja kitus“), įvertina, kiek šis teiginys tinka kiekvienam jo klasės vaikui, įrašydamas į atitinkamus langelius skaičius nuo 0 iki 4. Tyrimas atliekamas klasėje iš karto su visais vaikais ir trunka apie 50 min. Vaikai įvertina visus klasės vaikus, taip pat ir save, todėl galima palyginti vaiko savęs vertinimą ir tai, kaip jį vertina kiti. Be to, ši metodika padeda nustatyti, kurie vaikai dažniausiai tampa vienos ar kitos agresyvaus elgesio formos aukomis.

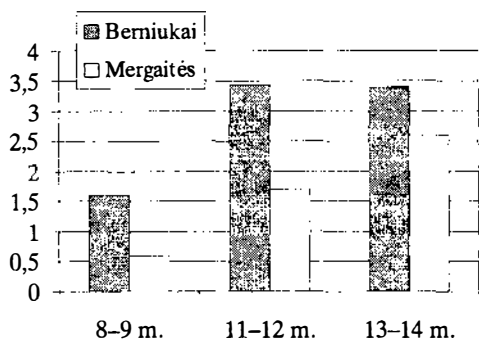
Vaiko pažangumas moksle nustatomas pagal paskutinio trimestro gimtosios kalbos (lietuvių) ir matematikos pažymių vidurkį.

Tyrimo rezultatai

Atliekant tyrimą, surinkti duomenys apie 8–14 metų vaikų agresyvų elgesį. Vaikai suskirstyti į tris amžiaus grupes: 8–9 m., 11–12 m., 13–14 m. vaikus. Apie vaikų fizinės, žodinės ir netiesioginės agresijos lygį buvo sprendžiama susumuojant visus jo gautus iš bendraamžių įvertinimus pagal tris (fizinės, verbalinės ir netiesioginės agresijos) skales. Po to surinkti balai standartizuojami, t. y. pervedami į z balus. Siekiant išvengti neigiamų reikšmių grafiškai atvaizduojant duomenis, jie perskaičiuojami pagal formulę $z + 3$.

Analizuojant, kaip agresyvaus elgesio formos yra susijusios su vaiko lytimi, buvo atlikta dispersinė duomenų analizė (ANOVA). Paaikškėjo, jog egzistuoja statistiškai reikšmingi skirtumai tarp berniukų ir mergaičių fizinės agresijos: $F(1, 154) = 31,79, p < 0,0001$, ir verbalinės agresijos: $F(1,154) = 13,81, p < 0,0001$, tuo tarpu tarp berniukų ir mergaičių netiesioginės agresijos statistiškai reikšmingų skirtumų nerasta: $F(1,154) = 1,11, p < 0,30$.

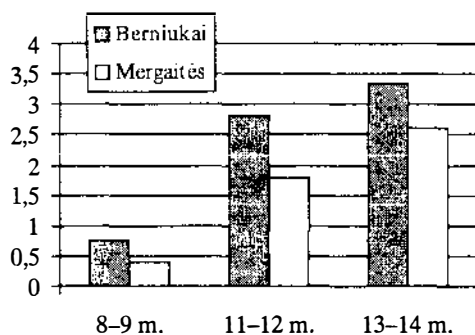
Atliekant dispersinę (ANOVA 5) fizinės agresijos pagal amžių ir lytį analizę, paaikškėjo, kad šių trijų kintamųjų sąveikos efektas yra statistiškai reikšmingas: $F(7, 154) = 12,758, p < 0,001$.

1 pav. Berniukų ir mergaičių fizinės agresijos skirtumai trijose amžiaus grupėse

Kaip matome (žr. 1 pav.), visose trijose amžiaus grupėse berniukų fizinės agresijos vidutinis lygis gerokai aukštesnis nei mergaičių. Berniukų fizinės agresijos vidutinis lygis aukščiausias 11–12 metų amžiuje. Tuo tarpu mergaičių agresyvumas ilgainiui didėja. Panašūs duomenys buvo gauti Björkqvisto, Östermano, Kaukiainen (1992) tyrime, kur buvo nustatyta, kad berniukų fizinės agresijos lygis aukščiausias 11 metų amžiuje, o po to ima mažėti. Pažymėtina, kad fizinės agresijos apraiškos apima ne tik kitų vaikų mušimą, bet ir tokį elgesį kaip stumdymasis, daiktų atiminėjimas, kojos pakišimas, kitų vaikų tampymas. Stebint vaikus, žaidžiančius per pertraukas, matyti, kad toks elgesys būdingas tiek berniukams, tiek mergaitėms.

Atliekant dispersinę (ANOVA 5) žodinės agresijos pagal amžių ir lytį analizę, paaikškėjo, šių trijų kintamųjų sąveikos efektas yra statistiškai reikšmingas: $F(7, 154) = 11,958, p < 0,001$. Berniukų žodinė agresija, kaip ir fizinė, vidutiniškai žymiai stipriau išreikšta nei mergaičių, tačiau tiek berniukų, tiek mergaičių verbalinės agresijos lygis ilgainiui išauga. Pažymėtina, jog 8–9 metų vaikų grupėje verbalinės agresijos lygis labai žemas, palyginti su fizine agresija (2 pav.).

2 pav. Berniukų ir mergaičių verbalinės agresijos skirtumai trijose amžiaus grupėse

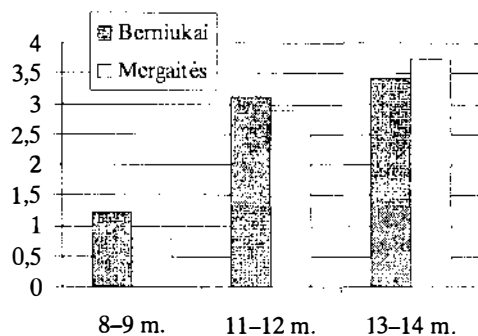
Atliekant dispersinę (ANOVA 5) netiesioginės agresijos pagal amžių ir lytį analizę, paaiškėjo, jog šių trijų kintamųjų sąveikos efektas yra statistiškai reikšmingas: $F(7, 154) = 11,387$, $p < 0,0001$. Tarp jaunesnių vaikų, t. y. 8–9 ir 11–12 metų vaikų grupėse, berniukų netiesioginės agresijos lygis šiek tiek aukštesnis nei mergaičių, tačiau 13–14 metų mergaitėms būdinga stipriau išreikšta netiesioginė agresija (3 pav.). Kitaip sakant, laikui bėgant mergaitės vis daugiau taiko netiesioginę agresiją.

Fizinė, verbalinė ir netiesioginė vaikų agresija buvo lyginama su jų pažangumu moksle. Paaiškėjo, kad fizinė ($r = -0,30$, $p < 0,01$) ir žodinė agresija ($r = -0,30$, $p < 0,01$) negatyviai koreliuoja su vaiko pažangumu, tuo tarpu netiesioginės agresijos ir pažangumo ryšys nėra statistiškai reikšmingas. Kaip ir buvo tikėtasi, koreliacija tarp vaiko pažangumo ir netiesioginės agresijos yra silpna ($r = -0,15$) ir statistiškai nereikšminga.

Rezultatų aptarimas

Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad agresyvaus elgesio formos skiriasi priklausomai nuo vaiko lyties ir amžiaus. Mūsų tyrimo duomenys rodo, jog berniukams, gerokai aktyvesniems ir fiziškai stipresniems už mergaites, būdinga labiau išreikšta tiesioginė – tiek fizinė, tiek verbalinė – agresija. Tuo tarpu mergaitėms būdingesnė netiesioginė agresija.

Fizinė, verbalinė ir netiesioginė agresijos gali būti traktuojamos ne tik kaip trys agresyvaus elgesio strategijos, bet taip pat ir kaip trys raidos fazės, einančios viena po kitos, nors kai kada ir pasireiškiančios drauge (Björkqvist, Österman, Kaukiainen, 1992).

3 pav. *Berniukų ir mergaičių netiesioginės agresijos skirtumai trijose amžiaus grupėse*

Mūsų tyrimo duomenys rodo, kad mergaitėms labiau būdinga netiesioginė agresija, be to, ši agresijos forma laikui bėgant stiprėja. To priežastis gali būti berniukų ir mergaičių bendraamžių grupių struktūros skirtumai. Kaip jau minėjome, netiesioginė agresija pasireiškia tuo, kad vaikas keršydamas susidraugauja su kitais, apkalba tuos, su kuriais yra susipykęs, papasakoja kitiems to asmens paslaptis ir kt. Mergaitės paprastai draugauja mažomis grupelėmis, poromis, ryšiai tarp jų yra artimesni nei tarp berniukų (Lagerspetz, Björkqvist, 1988). Berniukai priklauso didesnėms, nelabai griežtai apibrėžtomis grupėms. Todėl mergaičių grupelėse netiesioginė agresija gali būti gerokai efektyvesnė. Be to, mergaitės anksčiau nei berniukai ima suprasti, kad netiesioginės strategijos (pvz., tėvų, mokytojų ar draugų pagalba) gali lemti palankesnius joms rezultatus nei tiesioginė fizinė ataka.

Agresyvus elgesys mūsų visuomenėje laikomas socialiai nepriimtiniu, todėl asmuo siekia agresyvias strategijas pakeisti taip, kad jos būtų sunkiau atpažįstamos. Maži vaikai, kurių verbaliniai ir socialiniai gebėjimai dar nėra gerai išsivystę, paprastai naudoja fizinę agresiją. Tobulėjant verbaliniams gebėjimams,

vaikai ima taikyti naujus poveikio būdus: grašinimus, pajuoką, įžeidimus ir t. t. Jie įgyja galimybę išreikšti agresiją nenaudodami fizinės jėgos. Toks agresyvaus elgesio būdas gali būti sėkmingai taikomas nepriklausomai nuo vaiko lyties: tiek berniukai, tiek mergaitės gali naudotis šia agresijos forma, pavyzdžiui, erzinti kitą vaiką. Fizinė agresija yra socialiai labai nepriimtina, todėl ilgainiui kitos agre-

sijos formos ją po truputį išstumia. Vystantis socialinei kompetencijai, individai išmoksta naudotis netiesiogine agresija. Tai yra agresorius išmoksta padaryti psichologinę, o kartais net fizinę žalą nerizikuodamas būti atpažintas. Mūsų tyrimo rezultatai, rodantys, kad vaikams augant vis dažniau imama naudoti netiesioginė agresija, sutampa ir su kitų autorių gautais rezultatais.

LITERATŪRA

Bandura, A., Psychological mechanisms of aggression, R. G. Green, E. I. Donnerstein (Eds.), *Aggression: Theoretical and empirical reviews*, New York: Academic Press, 1983, 1(1), 1–40.

Bandura, A., *Aggression: a social learning analysis*, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1973.

Berkowitz, L., Frustration – aggression hypothesis: Examination and reformulation, *Psychological Bulletin*, 1989, 106(1), 59–73.

Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Österman, K., Kaukiainen, A., Styles of aggression and sex differences: A developmental theory, *Aggressive Behavior*, 1993, 19, 11–12.

Björkqvist, K., Niemelä, P., New trends in the study of female aggression, K. Björkqvist, P. Niemelä (Eds.), *Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression*, San Diego, California: Academic Press, 1992.

Björkqvist, K., Österman, K., Kaukiainen, A., The development of direct and indirect aggressive strategies in males and females, K. Björkqvist, P. Niemelä (Eds.), *Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression*, San Diego, California: Academic Press, 1992.

Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Kaukiainen, A., Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression, *Aggressive Behavior*, 1992, 18, 117–127.

Burbank, V., Female aggression in cross-cultural perspective, *Behavioral Science Research*, 1987, 21, 70–100.

Buss, A., *The Psychology of Aggression*, New York: Wiley, 1961.

Cook, H. B., Matrifocality and female aggression in Maregertno society, K. Björkqvist, P. Niemelä (Eds.),

Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression, San Diego, California: Academic Press, 1992.

Eagly, A. H., Steffen, V. J., Gender and aggressive behavior: A meta-analytical review of the social psychological literature, *Psychological Bulletin*, 1986, 100, 309–330.

Eron, L. D., Huesman, L. R., Lefkowitz, M. M., Walder, L. O., Does television violence cause aggression?, *American Psychologist*, 1972, 27, 253–263.

Frodi, A., Macaulay, J., Thome, P. R., Are women always less aggressive than men? *Psychological Bulletin*, 1977, 84, 634–660.

Fry, D., Female aggression among Zapotec children: Implications for the practice hypothesis. Matrifocality and female aggression in Maregertno society, K. Björkqvist, P. Niemelä (Eds.), *Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression*, San Diego, California: Academic Press, 1992.

Hyde, J. S., How large are gender differences in aggression? A developmental meta-analysis, *Developmental Psychology*, 1984, 20, 722–736.

Lagerspetz, K. M. J., Björkqvist, K., Indirect aggression in girls and boys, L. R. Huesmann (Ed.), *Aggressive Behavior: Current Perspectives*, New York, Plenum Publishing Corporation, 131–150, 1992.

Lagerspetz, K. M. J., Björkqvist, K., Peltonen, T., Is indirect aggression typical of females? Gender differences in aggressiveness in 11- to 12-year-old children, *Aggressive Behavior*, 1988, 14, 403–414.

Maccoby, E. E., Jacklin, C. N., Sex differences in aggression: a rejoinder and a reprise, *Child Development*, 1980, 51, 964–980.

Masten, A. S., Morison, P., Pellegrini, D., A revised class play method of peer assesment, *Developmental Psychology*, 1985, 21, 523–533.

Olweus, D., *Aggression in the schools: Bullies and Whipping boys*, New York: Willey, 1978.

Sears, R. R., Rau, L., Alpert, R., *Identification and Child Rearing*, Stanford, California: Stanford University Press, 1965.

Selman, R., *The growth of interpersonal understanding*, Orlando, FL:Academic Press, 1980.

Straus, M. A., Gelles, R. J., Steinmetz, S. K., *Behind closed doors: Violence in the American family*, Garden City, NY: Anchor Books, 1974.

White, J. W., Sex and gender issues in aggression research, R. G. Geen, E. I. Donnerstein (Eds.), *Aggression: Theoretical and empirical reviews* (vol. 2), New York: Academic Press. 1983.

Žukauskienė, R., Agresyvaus jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų elgesio raidos ypatumai, *Psichologija*, 1997, 17 (2), p. 76–93.

PHYSICAL, VERBAL, AND INDIRECT AGGRESSION: GENDER DIFFERENCES

Rita Žukauskienė

Gender differences regarding aggressive behavior were investigated in 154 school children three age cohorts: 8–9, 11–12, 13–14-year-olds through peer-rating technique DIAS (Lagerspetz, Björkqvist, 1992, Björkqvist, Österman, Kaukiainen, 1992). The principal finding was that girls made greater use of indirect

means of aggression, whereas the boys tended to employ direct means of physical and verbal aggression. Indirect aggressive strategies were not fully developed among the 8–9 boys and girls, but they were already prominent among the 11–12 boys and girls, and much more developed among the 13–14 years-old girls.